

METODOLOGIJA ZAVAROVALNIH KONSERVATORSKIH RAZISKAV V MARIJINI ROTUNDI V KOPRU IN NOVA ODKRITJA

Mojca GUČEK

MZVNKD Piran, SI-6330 Piran, Trg bratstva 1

IZVLEČEK

Medobčinski zavod za varstvo naravne in kulturne dediščine Piran se že od leta 1976 dalje ukvarja s konservatorskimi raziskavami za prezentacijo rotunde Karmelske Matere božje. Konservatorska in restavratorska dela žal niso potekala kontinuirano, do prekinitve je prihajalo zaradi slabega pritoka finančnih sredstev. Predmet predstavitve v pričujočih prispevkih sta potreba po temeljitejših raziskavah in uporabi najsodobnejše metodologije izdelave arhitekturne dokumentacije ter uporaba nedestruktivnih metod v konservatorstvu. Rezultati omenjenega raziskovalnega dela in restavratorski posegi za prezentacijo rotunde Carmine predstavljajo temeljno konservatorsko delo.

Ključne besede: kristilnica, Koper, konservatorske raziskave, freske

SPOMENIŠKOVARSTVENA TOPOGRAFSKA OZNAKA IN VALORIZACIJA SPOMENIKA IN POSEGOV

Današnja centralna sakralna arhitektura, imenovana rotunda Karmelske Matere božje, stoji ob severni stranici stolnice na najvišjem in najpomembnejšem mestnem prostoru med Titovim trgom in trgom Brolo. Stavbo uvrščamo med najstarejše arhitekturne spomenike mesta, saj je bila del nekdanjega romanskega sakralnega kompleksa, ki je vključeval baziliko in kristilnico (Bernik, 1968, 23, 76). Cerkveni kompleks je bil verjetno zgrajen v času ustanovitve koprške škofije, ki sovpada z nadvlado Oglejskih patriarhov nad mestom Koper, saj je v njegovi bližini stala tudi patriarhova palača, od katere se je do današnjih dni ohranil le njen del, imenovan Patriarhov stolp.

Namembnost rotunde Karmelske Matere božje se je v zadnjem stoletju spreminjala in je bila tako odločilna za izvedene spremembe in predelave. Obstoječe stanje rotunde Karmelske Matere božje je posledica več temeljitejših predelav objekta v različnih stilnih obdobjih, še posebej zadnjega posega v tridesetih letih 20. stoletja, ko je bila stavba očiščena vseh kasnejših motečih dodatkov, prezentirana pa je bila kot romanska centralna stavba - kristilnica. Čeprav nimamo ohranjenih nobenih

zanesljivih zgodovinskih virov, ki bi nam lahko služili za ugotovitev originalnega stanja kristilnice, se je ob zadnjih že omenjenih posegih na rotundi Forlati odločil za prezentacijo nekdanje kristilnice sv. Janeza Krstnika kot romanske arhitekture. Ob pregledu ohranjene projektne dokumentacije, katere avtor je Forlati in ki je ohranjena v arhivu tržaške Soprintendenze, je možno ugotoviti, da prezentacija tega spomenika ni bila v celoti izvedena, saj jo je prekinila druga svetovna vojna.

Zunanja podoba romanske kristilnice sv. Janeza Krstnika je bila zelo podobna današnji. Zgrajena je bila iz klesanih blokov sivega kamna, položenega v malto tako, da je imela zelo tanke fuge. Rotunda ima dvojni stopnjevan podzidek, spodnji je nižji, zgornji je višji in ima mehak prehod v steno. Zunanjščina rotunde je bogato dekorirana z lizenami, ki izhajajo iz krepkega podziidka in se ob preprostem kamnitem napušču pod streho povezujejo med seboj s trojnimi slepimi arkadicami. Kamnita struktura gradnje je vidna. Po odstranitvi zasutja ob rotundi do romanskega nivoja pohodne površine, katerega je načrtoval tudi že Forlati, je tako v celoti viden romanski fasadni plašč kristilnice. Okrogla tlorisna oblika je bila osnova za valjasto stavbo, ki jo je zaključevala preprosta stožčasta streha.

*Sl. 1: Koper - pogled iz zraka na trg ob rotundi (MZVNKD Piran).
Fig. 1: Koper - aerial view of the square along the rotunda.*

*Sl. 2: Rotunda Carmine (MZVNKD Piran).
Fig. 2: The Rotunda of Our Lady of Mount Carmel.*

Med zadnjimi arheološkimi sondažnimi raziskavami ob obodu stavbe so bili odkriti ostanki nekdanje polkrožne apsida, ki je bila orientirana proti vzhodu. V zasutem delu podzidka so ohranjeni iz zidu štrleči nastavki zidu apsida in del tlaka polkrožne oblike iz apnega estriha z dodatkom zdrobljene opeke. Ohranjeni fragmenti apsida kažejo, da je bila zgrajena sočasno s podzidkom. Apsida ni bila postavljena v osi vhoda, ampak je bila orientirana proti severovzhodu. Na zunanjsčini je v strukturi zidu dobro vidna višina apsida, saj so ohranjeni fragmenti, ki kažejo obliko strešine in način prekrivanja, saj so v zidu ohranjene tanke kamnite plošče, zato je možno, da je bila streha krita s skrlami.

Njena romanska notranjsčina je bila preprosta, ometana in morda tudi poslikana le s preprostim linearnim vzorcem, saj je fragmente tega ometa in linearne dekorativne poslikave odkril že Forlati v desni niši ob apsidi. Ostenje ni bilo členjeno, razen ob apsidalni odprtini sta ohranjeni dve stenski niši. Nedvomno je desna niša glede na najdbe fragmentov ometa in poslikave originalna.

Današnja kupola je polkrožne oblike, njena stenska površina je gladko ometana brez členitve. V temenu kupole je ohranjena baročna slika, ki jo uokvirja iz ometa izdelan in s štukaturo dopolnjen okrogli baročni okvir. Že sondiranja ostenja do pričetka kupole so pokazala, da je stenski obodni del krstilnice zgrajen iz klešanega kamna, kar se odraža tudi na njeni zunanjsčini. Celotna kupola pa je zgrajena iz opeke. Rezultati sondažnih raziskav so pokazali, da celotno notranjščino prekriva enotna plast novejšega ometa, le na določenih odkritih delih je še lahko vidna sled tankega apnenega beleža, ki bi ga bilo mogoče vzporejati s sorodnimi gotskimi ometi. Zelo verjetno je uničenje in odbitje gotskega ometa pripisati že baročni predelavi objekta, še temeljiteje pa seveda tudi Forlatijevim posegom "čiščenja".

Prvotni tlak v centralnem prostoru je bil verjetno iz opečnato apnenega estriha, enakega, kot je bil najden v apsidalnem zaključku. Današnji tlak v notranjščini rotunde je za približno 30 centimerov višji, kot je bil romanski tlak. Tlak je dvobarven, sestavljen iz kvadratnih kamnitih plošč, belega in roza kamna, postavljenega v diagonali, glede na vhod. Zelo verjetno je bil ta tlak položen v času baročne predelave stavbe. Na mestu, kjer bi lahko pričakovali bazen za krščenje, je baročna grobnica (Cherini, 1993, 11-13). Med arheološkimi raziskavami v notranjščini rotunde ni bilo najdenega nobenega fragmenta, ki bi pričeval o krščenju. Ob odprtju pokrova osrednje grobnice smo ugotovili, da je grobnica polna čiste vode. V kolikor je bil v osrednji del rotunde postavljen bazen za krščenje, ga je po vsej verjetnosti uničila že postavitev grobnice.

Prva temeljitejša predelava krstilnice je bila leta 1317, kot nam sporoča nad vhodnim portalom ohranjena plošča z napisom. Pobudnik predelave objekta je bil koprski župan in kapitan Nicolo Falier. Podatkov o

Sl. 3: Vhod v rotundo (MZVNKD Piran).
Fig. 3: Entrance to the rotunda.

Sl. 4: Baročna dekoracija kupole rotunde (MZVNKD Piran).

Fig. 4: Baroque decoration of the rotunda's dome.

tem, kaj je bilo narejenega, ni, zato lahko le sklepamo, da so bile izvedene tiste spremembe, ki jih lahko opredelimo kot posegi gotskega stilnega obdobja. V tem času je bil preoblikovan vhod, nad njim je bil postavljen trikotni zaključek, oblikovan kot gotška strešica, ki jo ob straneh nosita stopnjevani konzoli. Tudi ta gotška intervencija je izdelana iz opeke. Pod napisom (Caprin, 1905, 176) so ohranjeni plitvi reliefi: dva grba, ki pripadata družini Falier, lik sv. Janeza Krstnika in lev sv. Marka s krono in zaprto knjigo, ki je razmeroma redka tovrstna ikonografska upodobitev, v literaturi pa je omenjena kot eden izmed najstarejših ohranjenih primerov beneških reliefov (Rizzi, 1987, 59-60).

Najnovejša odkrita freska Kristusa Pantokratorja v osrednjem delu kupole je verjetno tudi del gotške predelave objekta, saj jo Höfler v uvodnem prispevku tega sklopa datira v čas pred 1320. Za sedaj je freska omejena s krepkim baročnim štukaturnim okvirjem, čeprav je bila kupola verjetno v celoti poslikana. Ikonografski tip Kristusa Pantokratorja zahteva spremljajočo poslikavo, v katero lahko sodijo angeli, štirje evangelisti ali njihovi simboli ter apostoli. Sedeči Kristus, ki je postavljen v osi vhoda, zavzema celotno višino okroglega omejenega prostora z ozadjem v zelenem tonu in z zlatimi zvezdami. Sedi na nebesnem svodu, z nogami na zemlji, z desnico blagoslavlja in v levici drži knjigo z napisom EGO SUM LUX MUNDI. Pogled ima uprt proti nebu.

Da bi lahko ugotovili ohranjenost poslikave v kupoli, bodo potrebne nadaljnje raziskave celotne kupole, ki bodo morale biti v prvi fazi nedestruktivne, šele kasneje bomo lahko na podlagi teh rezultatov določili in omejili sondažne raziskave. Možno bi seveda bilo, da je ob zadnji predelavi in prezentaciji rotunde, ko so bili vsi ometi odbiti, bila uničena tudi poslikava kupole, če tega niso storili že v času baročne predelave.

Krstilnica, posvečena sv. Janezu Krstniku, je ohranila tipične srednjeveške značilnosti predvsem na svoji zunanjsčini, medtem ko je bila njena notranjščina v baroku še temeljiteje spremenjena. Koprski škof Agostino Brutti je v testamentu zapustil denar za obnovo rotunde Carmine, tako da se je leta 1747 pričela temeljita prenova (Cherini, 1993, 11-18). Zunanjščina rotunde ni doživela veliko sprememb, razen zamenjave okenskih odprtih z večjimi skoraj kvadratne oblike in dodan je bil v osi vhoda v tlorisu pravokotno zaključen prezbitarij. Temeljito je bila predelana notranjščina, in sicer v duhu prevladujočega stilnega izraza sredine 18. stoletja. Ostenje in kupola sta bila dekorativno obdelana s štukaturo in poslikavo. V sredino kupole je bila postavljena slika s prizorom Kristusovega krsta v Jordanu.

Kot baročna centralna kapela se je ohranila vse do leta 1934, ko je prvič prevzela obnovitvena dela strokovna spomeniška služba iz Trsta in beneški arhitekt - konservator Ferdinando Forlati. Dokumentiral je baročno stanje rotunde in naredil tudi projekt obnove in prezentacije, kjer se je odločil za prezentacijo spomenika kot romanske krstilnice. Čeprav nimamo ohranjenih nobenih zanesljivih zgodovinskih virov, ki bi nam lahko služili za ugotovitev originalnega stanja krstilnice, se je ob zadnjih večjih posegih na rotundi Forlati odločil za prezentacijo nekdanje krstilnice sv. Janeza Krstnika kot romanske arhitekture, saj je izhajal le iz ohranjenih stilnih značilnosti objekta samega (Forlati, 1956, 117-119).

Obnova je bila zaradi pomanjkanja sredstev in tudi zaradi bližajoče se vojne prekinjena. V okolici rotunde je odstranil vse nekvalitetne objekte in prizidke, ki so

bili zgrajeni kasneje in so se celo naslanjali na objekt ter ga tako zakrivali, da je bil težko razpoznaven. Prostor okoli rotunde ni bil nikoli pozidan prostor, namenjen je bil vrtovom in dvoriščem sosednjih objektov, nekaj časa pa je tukaj bilo tudi pokopališče.¹ Forlati je odstranil kasnejši prizidek prezbitarija, ki je stal v osi vhoda. Vse baročne okenske odprtine je zamenjal z romanskimi polkrožno zaključenimi okni, saj so bile še v strukturi zidu vidne starejše okenske odprtine. Temeljiteje pa je "očistil" notranjščino rotunde, odstranil je vso baročno dekoracijo ostenja in kupole, razen slike v osrednjem delu kupole. S preprosto obdelavo ostenja z novim ometom svetlo oker barve in linearno dekoracijo ob okenskih in drugih odprtinah v opečnati barvi je poskušal nekdanji krstilnici ponovno vrniti njeno romansko podobo. Ohranjeni projekt prezentacije nekdanje romanske krstilnice je predvidel tudi izkop okoli celotnega objekta, da bi postavil zid z železno kovano ograjo.² Njegova prezentacija ni bila nikoli dokončana, saj je prej izbruhnila vojna.

REZULTATI KONSERVATORSKIH RAZISKAV

Za področje Obale nenavadna okrogla tlorisna oblika krstilnice je pri strokovnjakih vzbudila veliko zanimanja, mnenja o tem, kdaj bi lahko bila zgrajena, pa so zelo različna. A. Alisi (Leiss, 1912) povezuje gradnjo celotnega sakralnega kompleksa z utrditvijo škofovskega sedeža v Kopru in jo postavlja v čas 10. stoletja. Primerjave je zato iskal v bližnji in daljni okolici: beneškem zaledju, Lombardiji pa tudi v Zadru. Primerja jo tudi z zgodnjo ravenatsko centralno sakralno arhitekturo, kjer se je najdlje ohranila starokrščanska tradicija v kombinaciji z bizantinsko umetnostjo. Semi (1975, 132) ugotavlja, da so dekorativni arhitekturni elementi zunanjsčine rotunde nastali pod vplivom Lombardije in jo datira dve stoletji pred navedeno letnico 1317. Vsa dosedanja prizadevanja strokovnjakov, ki so se ukvarjali z datacijo krstilnice kot tudi z izvorom oblike v tem kulturnem prostoru v času zgodnjega srednjega veka, ugotavljajo, da je nenavadna. Med najpomembnejšimi je potrebno omeniti izsledke M. Zadnikarja (1982, 448-452), ki govori o koprski krstilnici kot tipičnem šolskem primeru romanske arhitekture in povzema ugotovitve svojih predhodnikov, dodaja pa, da bi bilo morda glede na tradicionalne uveljavljene tipe kvadratnih tlorisov z dodanimi nišami, kot jih lahko najdemo v Ogleju in Gradežu, in oktogonalnimi tlorisnimi zasnovami, kot je krstilnica v Poreču in kot je bila starejša iz Pirana, ki ima vzore iz Lombardije, možno zaključiti, da je koprška krstilnica imela za vzor kak zelo oddaljen primer. Kljub

Sl. 5: Baročna notranjščina rotunde (MZVNKD Piran).
Fig. 5: Baroque interior of the rotunda.

1 Pokopališče je vrisano na ohranjenih katastrskih kartah iz leta 1819, ki jih hrani Državni arhiv v Trstu, kopijo hrani arhiv MZVNKD Piran.

2 Projekt hrani arhiv Soprintendenze B.A.A.A.S. v Trstu.

temu pa dopolnjuje razpravo tudi z mislijo, da je zaradi bližine tudi koprške rotunde sv. Elia, ki jo označuje kot zgodnejšo in je prav tako okrogle oblike, možno zaključiti, da gre morda za samostojen koprski tip pomožnega sakralnega objekta - baptisterija. Prav zaradi tega pripisuje rotundi izjemen pomen in spomeniško vrednost.

Dosedanje razprave in literatura navajajo okroglo tlorisno obliko nekdanjega baptisterija, saj je bila odkrita njegova polkrožna apsida pred dobrim letom dni. Edini fragmenti o nekdanji apsidi so vidni v kamniti strukturi zidu fasadnega plašča. Zadnikar (1982, 438-439) v uvodnem poglavju o rotundah predstavlja tipični romanski primer rotunde, kjer ima osrednji prostor tloris okrogle oblike, ki mu je pogosto na vzhodnem delu dodana apsida polkrožne oblike.³

Omenjene teze o izvoru okrogle oblike in tipu rotunde s polkrožno apsido predstavljajo izhodišče za razmislek o rotundi Carmine. Morda bi jo res lahko uvrstili med najstarejše objekte v Kopru, saj sta v njeni neposredni bližini stali patriarhova palača in romanska bazilika.

Kdaj je bila apsida krstilnice odstranjena, ne vemo, morda se je to zgodilo že ob gotski predelavi leta 1317. Zelo verjetno je bil čas ob koncu 13. stoletja, predno so nad mestom zavladale Benetke, povezan s pogostimi napadi in vojnami na mesto Koper, saj nam viri govore o temeljnih poškodbah mesta. V takih bojih ni bilo prizanešeno niti najpomembnejšim objektom v mestu, zato je bila v tem času verjetno močno poškodovana tudi krstilnica. Obnova krstilnice in napisa na njej ter prizadevanja podestator kot predstavnikov beneške vlade so bila za mesto zelo pomembna dejanja. Ker sodi novo odkrita freska Kristusa v kupoli prav v čas temeljite gotske predelave objekta, je bila le-ta postavljena na os vhoda, saj najverjetneje apsido v tem času ni bilo več. Najstarejša upodobitev rotunde je prav gotovo tlorisna predstavitev na mestnem načrtu Giacoma Fina iz leta 1619.⁴ Na tej upodobitvi je označena z imenom Carmine in ima okroglo tlorisno obliko brez apsidalnega zaključka.

Naldini jo v svojem popisu leta 1700 omenja kot pomemben cerkveni objekt, katerega meščani imenujejo "rotonda" (Naldini, 1700, 154). V sredini 18. stoletja, ko je bila rotunda temeljito baročno obnovljena, je imela funkcijo kapele, kljub temu, da je bil v nišo postavljen baročni krstilni kamen. Šele s prenovo v tridesetih letih 20. stoletja in uveljavljanjem moderne dok-

Sl. 6: Sledovi romanske apsde in baročnega okna v plašču rotunde (MZVNKD Piran).

Fig. 6: Traces of the Romanesque apse and the baroque window in the rotunda's wall.

trine spomeniške službe je bila nekdanja krstilnica spomeniško prezentirana v izbrani razvojni fazi romanike, kljub temu, da je bila odločitev za tako prezentacijo razmeroma drzen poseg, ki je bil skladno z mednarodnimi priporočili dokumentiran. Leta 1933 je bila sprejeta Atenska karta, ki je prvi moderni kodeks spomeniške službe in kjer so postavljena izhodišča in obvezni dokumentacijski posegi.

Temeljito dokumentiranje spreminjanja in razvoja spomenika predstavlja temeljno nalogo spomeniške službe, ki se ohranja v arhivu pristojnega varstvenega zavoda. V skladu z razvojem stroke in splošnim tehničnim razvojem ter ob tem uporabo najsodobnejše tehnologije predstavlja bazo za izvajanje nadaljnjih nedestruktivnih in tudi destruktivnih metod v konservatorski stroki. Prav zaradi tega je potrebno za dosego najboljših rezultatov in njih interpretacije že v začetni fazi programirati delo interdisciplinarno. Le tako je možno v najdoslednejšo izdelano dokumentacijo vnašati kot njeno dopolnitev rezultate vseh najsodobnejših konservatorskih raziskav. Spoznali smo, da se je možno z novimi raziskavami dokopati do novega vedenja o spomeniku, seveda pa bo potrebno z njimi še nadaljevati, saj se nam postavlja vrsta novih vprašanj, na katere bomo lahko odgovorili le s še poglubljenim študijem.

³ Zadnikar, 1982, 438-439. Avtor se sprašuje, kje bi lahko poiskali vzore, ki so vplivali na okrogle centralne sakralne objekte. V. Gerves-Molnár predstavlja svojo tezo, kjer vzore za vse kasnejše preproste rotunde išče v karolinški in otonski umetnosti oziroma točneje v Karlovi kapeli v Aachenu. Češka strokovnjakinja Merhautová predstavlja in išče vzore na jadranskem področju, v krščanskih središčih Istre in Dalmacije, kjer je prevladoval vpliv Ogleja, ki pa je segal v srednjeevropski prostor, še posebej se ta vpliv odraža v velikomoravskih rotundah. Merhautová uvršča med najstarejše primere jadranskih rotund koprsko rotundo sv. Elija, in sicer še v predkarolinško obdobje. Natančneje pa jo opredeljuje kot del patriarhove palače, in sicer kot vladarsko kapelo. Rotunda s tako namembnostjo je imela ponavadi polkrožno apsido, ki kot arhitekturni motiv izhaja iz antike in krščanstva.

⁴ Risba je datirana z datumom avgust 1619, original hrani Državni arhiv v Benetkah, kopijo hrani arhiv MZVNKD Piran.

Najnужnejše so seveda konservatorske in restavratske raziskave freske Kristusa Pantokratorja in celotne kupole, nadaljevati pa je potrebno tudi še s sondažnimi arheološkimi raziskavami v sami rotundi kot tudi v njeni okolici, še posebej ob in v Patriarhovem stolpu. Dose-

danji rezultati kažejo, da so prav tovrstne raziskave smiselne, saj prinašajo vrsto novih spoznanj, ki so pomembne za spoznavanje zgodovinskega razvoja objekta kot tudi za zgodovino mesta Koper.

Sl. 7: Freska Kristusa Pantokratorja v kupoli (MZVNKD Piran).

Fig. 7: Fresco with depiction of Christ Pantocrator discovered in the rotunda's dome.

PROTECTIVE CONSERVATIONIST RESEARCH METHODOLOGY AND SOME NEW DISCOVERIES IN THE ROTUNDA OF OUR LADY OF MOUNT CARMEL IN KOPER

Mojca GUČEK

Inter-regional Office for the Protection of Natural and Cultural Heritage Piran, SI-6330 Piran, Trg bratstva 1

SUMMARY

From 1976 on, the Inter-regional Office for the Protection of Natural and Cultural Heritage Piran has been working on the conservationist research for a suitable presentation of the rotunda of Our Lady of Mount Carmel. Unfortunately, the conservationist and restoration works have not been carried out continuously due to the lack of funds. The present article, however, deals with the needs for a more thorough research and application of the latest methodology in the preparation of architectural documentation as well use of non-destructive methods in conservation practice. The results of the carried out research work and restoration interventions for a suitable presentation of the rotunda of Our Lady of Mount Carmel represent a fundamental conservation work.

Key words: baptistery, Koper, conservationist research, frescoes